

Harald Salfellner: Španělská chřipka. Příběh pandemie z roku 1918. Vitalis, Praha 2018, 168 s. ISBN: 978-80-7253-332-9.

Harald Salfellner: Pandemie španělské chřipky 1918/19 se zvláštním zřetelům na České země a středoevropské poměry. Disertační práce. Univerzita Karlova, 1. lékařská fakulta. Praha, 2017, 179 s.

Chřipka, akutní virové infekční onemocnění, se vyskytuje jako sezonní epidemie a čas od času také jako celosvětová pandemie. V lidské paměti je spjata zejména s pandemií, která si v letech 1918–1920 vyžádala více obětí než první světová válka.

Publikace vydaná v nakladatelství Vitalis je populárně vědeckým zpracováním tématu. Zatímco v USA byla chřipková pandemie jakožto největší zdravotní katastrofa 20. století podrobně probádána v četných vědeckých příspěvcích a monografiích, konstatuje autor, existují v mnoha evropských, asijských a afrických zemích značné badatelské deficity. Také v České republice není dosud k dispozici práce, která by podávala přehled o průběhu pandemie španělské chřipky. Svoji roli sehrála i skutečnost, že hlavní pozornost byla na podzim 1918 věnována vzniku samostatného státu. Jak autor výstižně uvádí: „Zatímco v říjnu 1918 povstávala z trosek rakouského mnohonárodního státu první Československá republika a davy ve městech jásaly, hleděly tisíce nemocných, svírané horečkou a kašlem, za zataženými závěsy vstříci svému nejistému osudu.“ (Obdobně byla epidemii chřipky věnována mizivá pozornost i v letech 1847 a 1848.)

V následujících kapitolách H. Salfellner seznamuje s nejasným původem pandemie a s hlavními hypotézami o zdroji nákazy, s jejími jednotlivými vlnami, klinickými příznaky i marnou snahou lékařů najít na ni lék. Přináší také osudy řady významných osobností, které se staly obětí nemoci. Předností publikace je přehledný, strukturovaný text s množstvím historických zajímavostí, který je umně zasazen do globálních souvislostí. Zaujme také vynikající obrazový doprovod. Na více než 250 vyobrazeních můžeme spatřit například americké rekruty, jak kloktají dezinfekční prostředky, ubytovny amerických vojáků na Středozápadě, Kalifornany na procházce s ochranou úst a „public health worker“ s anti-flu-sprejem v New Yorku. Naproti tomu fotografie k chřipce v českých zemích nejsou dosud známé.

Jednotlivé aspekty pandemie H. Salfellner podrobně zpracoval ve své dizertaci, jež je přístupná na internetu. V ní věnuje pozornost nejprve biomedicínským a virologickým základům nemoci, jejichž znalost je pro pochopení dějin a epidemiologie španělské chřipky nezbytná.

Vzednutou vlnu zájmu zjistit příčinu chřipkového onemocnění přinesla již epidemie z konce 19. století. V roce 1893 označil Richard Pfeiffer za původce chřipky bacil. Stále více se však prosazoval názor, že jde o dosud neznámý, neviditelný, ultramikroskopický virus, který je primárním původcem chřipky. Na počátku pandemie však nebyla etiologie chřipky úspěšně vyřešena (spor ukončil až objev chřipkového viru na počátku třicátých let), a tudíž nebylo možné nasadit žádnou účinnou terapii, zdůrazňuje autor.

Možnosti lékařů byly značně omezené a řada opatření narážela na reálné podmínky. Nejprve se objevovala všeobecná doporučení k prevenci nemoci, a to omezení styku s dalšími lidmi (uzavírání škol, zákaz divadelních a filmových představení apod.), zdůrazňování osobní hygieny, separace nemocných rodinných příslušníků (obtížně proveditelná např. v chudinských městských čtvrtích), včasné vyhledání lékařské pomoci (vzhledem k minimální dostupnosti lékařské péče v některých regionech zcela iluzorní), apod.

Významnou část práce tvoří dosud jen velmi málo popsané terapeutické nástroje proti influenze, které autor shromáždil a zrekonstruoval díky systematickému studiu soudobých odborných časopisů.

Dodnes u pandemie španělské chřipky zůstává řada neznámých. Zřejmě šlo o chřipku aviárního původu, kdy virus byl přenesen na člověka z dosud neznámého zdroje. Celkové počty obětí se zakládají na hrubých odhadech. Z asijských a afrických zemí i z porevolučního Ruska neexistuje prakticky žádný spolehlivý statistický materiál, a podobně jako je dosud skryt okamžik zrození pandemie, je neznámé i místo jejího původu. Hypotézu o vzniku v centrální Číně, kde byla na konci roku 1917 zaznamenána exploze silně nakažlivého a rychle se šířícího onemocnění, které údajně do Evropy zanesli příslušníci Chinese Labour Corps, se nepotvrdila, stejně jako hypotéza o původu španělské chřipky v Kansasu, v jehož zemědělských oblastech rovněž žili lidé v úzkém společenství s domácími a užitkovými zvířaty. Také zde mělo dojít k neobyčejně prudkému nárůstu počtu nemocných. Chřipku pak roznesli rekruty do vojenských táborů a lodními transporty byla přenesena do Evropy. Tuto hypotézu však vyvrátilo pečlivé studium statistik armády USA (s. 96an).

Stejně tak se vedou diskuse, proč na chřipku umíraly mnohem více osoby fyzicky zdatné a dobře živěné a největší smrtnost byla pozorována u mladých lidí mezi 15 a 35 až 40 lety. V současné době převažuje názor, že mladí, silní pacienti s dobrou imunitou byli poškozeni nadměrnou reakcí imunitního systému, srovnatelnou s alergickým šokem („cytokinovou bouří“).

Pandemie proběhla v letech 1918–1920 v několika vlnách. Ještě na jaře a na počátku léta byla chřipka považována za sezonní onemocnění, které nemusí vyvolávat žádný důvod k obavám, a větší počet nemocných byl vysvětlován vlhkým a na dané období mimořádně chladným počasím a podvýživou obyvatelstva. Salfellner si klade otázku, jak probíhala pandemie v českých zemích. Protože neexistovala ohlašovací povinnost, není jasné, kolik lidí padlo chřipce za obět a jakých rozměrů nabyla pandemie v celé zemi. Pouze dílčí představu je možné získat z fragmentárních údajů o zemřelých v klinických zařízeních, o počtu pohřbů na hřbitovech apod.

Další výzkum musí potvrdit pravdivost dobových novinových zpráv o průběhu pandemie chřipky. Jen namátkou uvádím: V severních, namnoze Němci obývaných částech země nabyla chřipka netušených rozměrů. Není tu jediné vesnice, jediného domu, v němž by neleželi nemocní. (Národní politika, 13. 10. 1918); Španělská chřipka řadí čím dál tím úžasněji v Brně a okolí, v ostatních městech moravských a na venkově. (Lidové noviny, 17. 10. 1918); Chřipka v Chebu řadí hrozným způsobem již celé týdny (Prager Abendblatt, 18. 10. 1918), apod.

Bylo by mylné se domnívat, že epidemie trvala jen v roce 1918. Salfellner upozorňuje na skutečnost, že po první, poměrně mírné vlně chřipky na jaře 1918 a dramatické, s vysokou mortalitou spojené vlně z podzimu téhož roku, se v první polovině roku 1919 opět zvýšil počet onemocnění. Ač veřejnost vnímala chřipku jen okrajově, dosáhla mortalita asi pětiny hodnoty z předcházejícího roku. (s. 139–140). Poslední vlna chřipky se převálila českými zeměmi v následujícím roce a vyžádala si dokonce více obětí na životech než v roce 1919.

Tyto informace jsou důležité i pro rekonstrukci celkového počtu obětí v českých zemích (s. 162 an). Jelikož vojenské úmrtní matriky nebyly dosud systematicky vyhodnoceny, odhaduje Salfellner počet vojenských osob pocházejících z českých zemí, které zemřely na chřipku, nejméně na dva tisíce. S využitím údajů publikovaných Českým statistickým úřadem dále porovnává celkový počet zemřelých v roce 1918, všeobecnou úmrtnost v jednotlivých měsících tohoto roku a příčiny úmrtí v roce 1918 s průměrem let 1914–1917. Na základě těchto tří

přístupů odhaduje počet zemřelých na španělskou chřipku na cca 50 tisíc. Extrapolací údajů Fyzikátu hlavního města Prahy, podle nichž činila míra úmrtnosti 0,69 %, na populaci českých zemí by činil počet obětí cca 66 tisíc. Údaje za Prahu Salfellner verifikoval datovou sondou v 16 matričních okrscích vybraných podle tří kritérií (zahrnují malá i velká města, nacházejí se na celém území českých zemí a jsou osídlena převážně českým nebo německým obyvatelstvem), které co do velikosti odpovídají zhruba pražským městským obvodům I–VIII. Úmrtnost na chřipku zde činila 0,52 %, což by odpovídalo cca 50 tisícům zemřelých.

Výsledky výzkumu shrnuje Salfellner následujícími slovy: „Za současného stavu bádání jsou údaje k počtu obětí pandemie let 1918–1920 možné jen na základě velmi hrubé rekonstrukce. Z existujících statistických podkladů a číselného materiálu, (který je však neúplný), lze pomocí extrapolací generovat odhady, jež umožňují hrubou, spekulativní představu o demografických důsledcích pandemie v českých zemích.“ A následně konstatuje: „Extrapoláty jednotlivých odhadů sahají od 46 000 až do 77 000 (civilní oběti a předpokládané vojenské oběti) resp. 44 000 až 75 000 v civilní oblasti.“

Jaroslav Lánik

Florian Altenhörnner:
Muž, který začal druhou světovou válku. Alfred Naujock: padělatel, vrah, terorista. Academia, Praha 2019, 330 s., ISBN 978-80-200-2975-1.

Problematika represivního aparátu nacistické třetí říše je již několik desítek let historií soustavně zkoumána nejen v Německu. Tajná státní policie (*Geheime Staatspolizei* – gestapo), která je dobře známá i široké veřejnosti, je však pouze jednou částí poměrně rozvětveného

systému represivních organizací působících proti politickým odpůrcům německého národního socialismu. Oproti gestapu stojí Bezpečnostní služba (*Sicherheitsdienst*, SD) mírně stranou zájmu historiků, ale především širší veřejnosti. Nedá se však tvrdit, že by zločiny páchané příslušníky SD byly bezvýznamné, ba naopak svou snahou působit mezi lidmi skryté chystali podklady pro represii vykonanou často gestapem. Příběh Alfreda Helmuta Naujocke (nar. 20. září 1911) je zajímavý především tím, že se nejde o běžného příslušníka SD, ale že se naopak svými činy (padělatelství, terorismus, únos, nájemné vraždy) a svojí absencí zábran k jakémukoliv úkolu výrazně odlišuje od doposud v historiografii prezentovaných vysoce postavených příslušníků SD. Neobvyklá je také jeho opakovaná spolupráce s nacistickým režimem i poté, co byla jeho kariéra v SD jeho nadřazenými náhle ukončena. Na druhou stranu se v jeho životě objevují momenty společné pro další příslušníky Bezpečnostní služby. Jde především o okolnosti vstupu do struktur organizace SS (*Schutzstaffel*), které vycházely z dopadů hospodářské krize v Německu, nebo Naujockovo informační vytěžení spojeneckými tajnými službami, které vysoce postaveným důstojníkům SS poskytovalo možnost částečně se vykoupit za své zločiny.

Ačkoliv hlavní linkou knihy německého historika Floriana Altenhörnnera je popis života Alfreda Naujocke, jeho rodinného zázemí, kariérního vzestupu a pádu, dalších povinností při práci pro nacistický režim apod., nejde o běžnou biografii, věnující se pouze zájmové osobě. Příběh zde popisovaný poskytuje čtenáři velké kontextuální přesahy, ať už je to vzhledem do Německa na přelomu dvacátých a třicátých let 20. století, kdy se jen pozvolnu rodil nacistický represivní aparát, nebo konkrétní okolnosti počátku druhé světové války. Turbulentní příběh Naujocke dává nahlédnout také do fungování Bezpečnostní služby, představuje poválečnou situaci nacistických zločinců, která byla paradoxně velmi

nakloněná lidem, jako byl Naujock. Všíímavý čtenář ocení i pasáže o průběhu dánské retribuice, která se výrazně odlišovala od české. Při procesu v Kodani v lednu 1949 byl za vraždy, jichž se dopustil v rámci tzv. protiteroru, odsouzen na patnáct let, avšak o rok později mu trest v revizním procesu snížili na pět let. V červnu 1950 se dočkal předčasného propuštění a vrátil se do rodného Kielu. Pokud by byl souzen v Československu podle tzv. velkého retribučního dekretu, s vysokou pravděpodobností by za stejné činy jako v Dánsku, které by spáchal na území Československa, dostal mnohem vyšší, ne-li absolutní trest. Zde se však již dostáváme k historii málo oblíbenému „kdyby“. Naujockova spojitost s Československem je ovšem pro českého čtenáře zajímavá. Jeho návštěvy Československa v třicátých letech byly spojené s nájemnými vraždami německých emigrantů ukrývajících se v Praze a jejím okolí. Československé úřady o vydání Naujocke po jeho propuštění z dánského vězení v roce 1950 nepožádaly vzhledem k tomu, že v ČSR byla ukončena i druhá vlna retribuice organizovaná již komunisty během roku 1948. Po období politických procesů se Československé úřady na Naujocke rozpomněly a požádaly německé úřady o jeho vydání ve věci vraždy Ing. Rudolfa Formise, Naujocke však mezitím 4. dubna 1966 zemřel.

Recenzovaná monografie obsahuje sedm kapitol Altenhörnnerova textu a poslední, osmá kapitola je jejím obohacením o doslov k tématu od historika Pavla Kreisingera z Univerzity Palackého v Olomouci. Ten v něm blíže představuje, jakým způsobem byl Naujocke vyslechnut československými orgány, a také se pouští do poměrně rozsáhlého rozboru jeho možného osudu, kdyby byl vydán do Československa a souzen před Krajským soudem v Praze.

Členění knihy je logické a vhodně zvolené. Vzhledem k časovému překrývání jsou Naujockovy aktivity především v průběhu druhé světové války tematicky rozděleny do jednotlivých podkapitol, kde je jim věnován podrobnější rozbor. Altenhörnner svoji knihu obohatil i o medailonky věnované „kielským kamarádům“ a jejich osudům, tedy Naujockovým kolegům, s nimiž působil v Kielu na začátku své kariéry u SD. Lze tak porovnat vývoj kariéry a poválečného života Alfreda Naujocke s dalšími osobami, které pomyslně začínaly na stejné startovní čáře. Díky tomu naplno vyplyne neobvyklost a nemonotónnost Naujockova profesního života.

Jako velice zdařilou lze vyzdvihnout šestou kapitolu *Po válce*, která pojednává o vcelku běžném vytěžování vysoce postavených nacistických zajatců, ale především o jeho poválečné slávě jako dobrodruha ve službách nacistů. Naujocke během vyšetřování svých zločinů a svého informačního vytěžování z logických důvodů svoji činnost pro SD minimalizoval. Zkrátka se snažil o nižší trest. Po válce a odypkání trestu znovu částečně ožil jako hochštapler, kterým byl již během války, a své činy nafukoval do zajímavějších rozměrů. Jako například přeapadení vysílače v Gliwicích, jehož se účastnil a díky čemuž se pasoval do role muže, který začal druhou světovou válku, nebo svoji účast na Tučačevské aféře, která byla zřejmě minimální. O „dobrodružstvích“ jeho života byl natočen rovněž film a po válce Naujocke často vyprávěl o svém životě a spáchaných zločinech zcela beze studu či lítosti. Dokonce se měl účastnit i besedy s veřejností, což pouze dokresluje bizarnost celé situace. Proti běžně tradovanému mýtu, že se po válce bývalí zločinci dál aktivně podíleli na řízení Spolkové republiky Německo ve vysokých pozicích, se žádný z kielských kamarádů svým zaměstnáním ani zdaleka nepřiblížil své kariéře nebo postavení, jež získal během působení v intencích národního socialismu, Alfreda Helmuta Naujocke nevyjímaje.

Florian Altenhörnner čtenáři předkládá odborně velice dobře zvládnutou práci, která vznikla díky jeho výzkumu ve více než třiceti archivech v několika zemích Evropy. Vzhledem k tomu, že Naujockova činnost byla velice různorodá nejen typem práce, ale i působením v několika různých státech Evropy, je třeba zcela jistě náročnou heuristickou fází ocenit.

Na závěr předkládané recenze snad již jen pár slov k překladu, který se zdá být naprosto v souladu se současnou českou terminologií, jež však v některých konkrétních případech není zcela ukotvená. Jde o velice čtivou publikaci, která má potenciál zaujmout a potěšit i osoby mimo historickou obec.

Klára Mauerová